

Състояние и развитие на системата за обучение и съвети в селското стопанство на България

Проф. д-р Храбрин Башев*

Ас. Михаела Михайлова

Институт по аграрна икономика – София

*E-mail: hrabrin.bachev@gmail.com

Резюме

Въпреки голямата им теоретическа и практическа значимост, в страната липсват цялостни анализи за състоянието и развитието на системата за обучение и съвети в селското стопанство на България.

Целта на статията е: да анализира състоянието и развитието на системата за обучение и съвети в селското стопанство в страната в годините след присъединяване към ЕС; да открие основните тенденции в тази област; да направи сравнение с останалите страни в ЕС; да идентифицира основните проблеми; да направи изводи за усъвършенстване на политиките през следващия програмен период.

Анализът установи, че в годините след присъединяване на страната към ЕС броят на преминалите пълно селскостопанско обучение мениджъри на земеделски стопанства нараства, но въпреки това почти 93% от тях са единствено с практически опит и без никакво земеделско образование. Степента на участие в селските райони остава слаба и постоянно намалява, като по часове за формално и неформално образование и обучение в селските райони България е сред най-изоставащите в ЕС. В годините на членство броят на предоставените консултации се удвоява, като последните години са консултирани 17% от всички регистрирани земеделски производители и всеки десети фермер в страната, като се развива и тематиката на предоставените консултации. Провеждат се и стотици мероприятия, свързани с трансфер и разпространение на знания и иновации, като значителна част от тях са организирани от НССЗ, съвместно с научни институти на ССА, аграрни и други университети, научно-приложни и други организации. Броят на проведените мероприятия, общият брой на участниците в тях и средният брой участници на едно мероприятие е с тенденция към намаляване.

Ключови думи: обучение; консултации; съвети; селско стопанство; България

State and Evolution of the System of Agricultural Training and Advices in Bulgaria

Hrabrin Bachev, Mihaela Mihailova

Institute of Agricultural Economics – Sofia

Citation: Bachev, H., Mihailova, M. (2019). State and Evolution of the System of Agricultural Training and Advices in Bulgaria. *Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo*, 64(3), 21-41 (Bg).

Abstract: Despite the great theoretical and practical significance, in Bulgaria there are no comprehensive analysis of the state and evolution of the system of agricultural training and advices in Bulgaria. The goal of this paper is to analyze the state and evolution of the system of agricultural training and advices in Bulgaria during the period after country's EU accession, identify major trends in that area, make a comparison with other EU states, specify main problems, and suggest conclusions for improvement of policies during next programing period. The analysis has found out that in years after accession of the country to EU the number of the farm managers who undertook full agricultural training increases, but despite that almost 93% of them are still with

practical experiences and without any agricultural training. The extent of participation of rural areas rests weak and constantly decreasing, and Bulgaria is among the last in EU in hours of formal and informal education and training. In years of EU membership the number of provided consultations is doubled and in recent years 17% of all registered agricultural producers and each tenth farmer in the country are consulted while the subjects of provided consultation widened. Also hundreds of events associated with knowledge and innovation transfer and sharing are organized as most of them are jointly organized by the National Advisory Service with the institutes of Agricultural Academy, agrarian and other universities, research and development organizations. The number of organized events, the overall number of participants, and the average number of participant per event tend to decrease.

Key words: training; consultation; advices; agriculture; Bulgaria

„Стимулирането и споделянето на знания, иновации, цифровизация и насърчаване на използването им в по-голяма степен“ е определена като стратегическа цел и през новия програмния период 2021–2027 г. за прилагане на ОСП на ЕС (European Commission, 2018). В нашата страна липсват цялостни независими анализи на системата за обучение и съвети в селското стопанство, която е основна част от системата за стимулиране и споделяне на знания и иновации. В статията се прави опит да се анализира състоянието и развитието на системата за обучение и съвети в селското стопанство в страната в годините след присъединяване към Европейския съюз (ЕС).

Целта е: да се открият основните тенденции; да се направи сравнение с останалите страни на ЕС; да се идентифицират основните проблеми; да се подпомогнат политиките през следващия програмен период.

1. Анализ на системата за обучение на земеделските производители

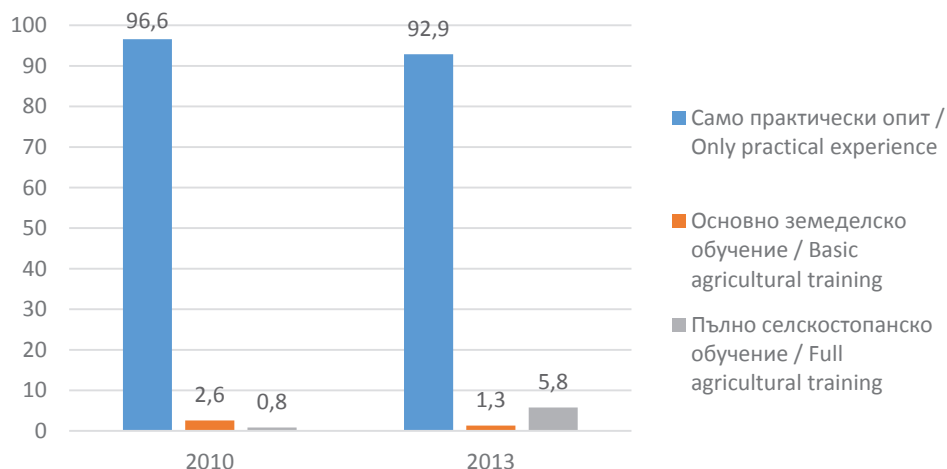
Системата за обучение и съвети в селското стопанство включва разнообразни участници – Националната служба за съвети в земеделието (НССЗ), Селскостопанска академия (ССА), професионални училища и университети, ферми и организации на земеделските производители, неправителствени организации, доставчици на материали и техника, преработватели и търговци, частни фирми за консултации и обучение, държавни и международни институции и т.н. В страната липс-

ва информация за многообразната дейност на всички тези организации и взаимоотношенията между тях.

Наличните данни за селскостопанското обучение на мениджърите на земеделски стопанства у нас показват, че през първите години след присъединяване към ЕС само малка част от тях имат основно или пълно селскостопанско образование, като болшинството са само с практически опит (фиг. 1). Нещо повече, през 2010 г. едва 1,3% от мениджърите на фермите са преминали през някаква форма на обучение през последните 12 месеца (фиг. 2). По този показател България е сред най-изоставащите в ЕС, наред с Румъния, Гърция и Кипър.

В резултат на предприетите мерки за обществена подкрепа през периода 2010–2013 г. дялът на преминалите пълно селскостопанско обучение мениджъри нараства от 0,83% до 5,8%, а на тези с основно земеделско обучение и само с практически опит слабо намалява. В края на Първия програмен период за прилагане на Общата селскостопанска политика (ОСП) в страната почти 93% от всички мениджъри на стопанства са единствено с практически опит и без никакво земеделско обучение.

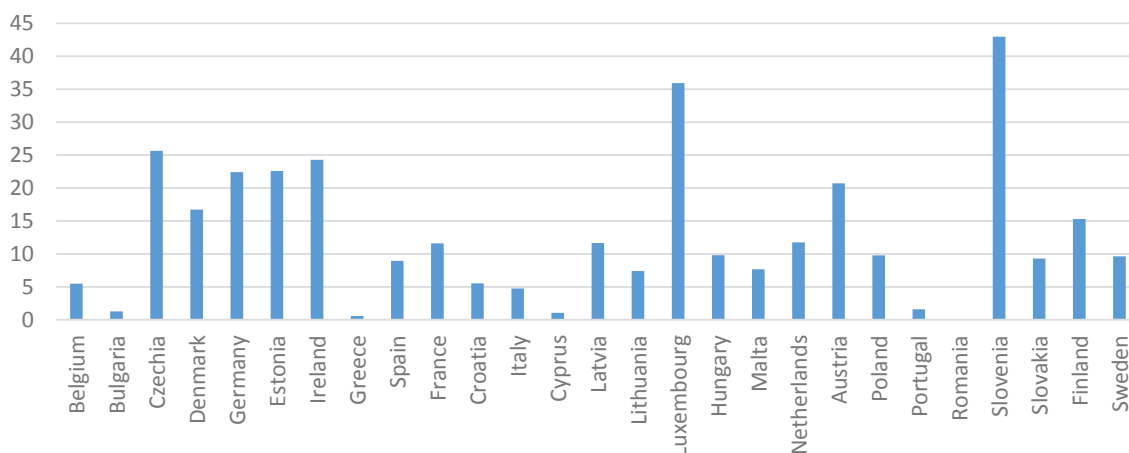
Сравнително малкият брой на преминалите основно или пълно земеделско обучение мениджъри на стопанства (7,12%) налага значителна обществена интервенция за обучение и консултиране на земеделските производители. С изключение на Румъния, Гърция и Кипър, всички останали страни на ЕС зна-

Фиг. 1. Селскостопанско обучение на мениджърите на земеделските стопанства (%)

Fig. 1. Agricultural training for farm managers (%)

Източник: / Source: Eurostat.

Фиг. 2. Дял на стопанствата с професионално обучение за мениджъра през последните 12 месеца в държавите – членки на ЕС през 2010 г. (%)

Fig. 2. Share of holdings with vocational training by manager in last 12 months in EU member states in 2010 (%)

Източник: / Source: Eurostat.

чително ни превъзхождат по специализирано обучение на мениджърите на ферми (фиг. 3).

След 2007 г. програмите за аграрно и селско развитие са основен инструмент за обществено подпомагане на обучението и консултирането на земеделските производители за успешно адаптиране към постоянно променящата се икономическа, пазарна, институционална и природна среда.

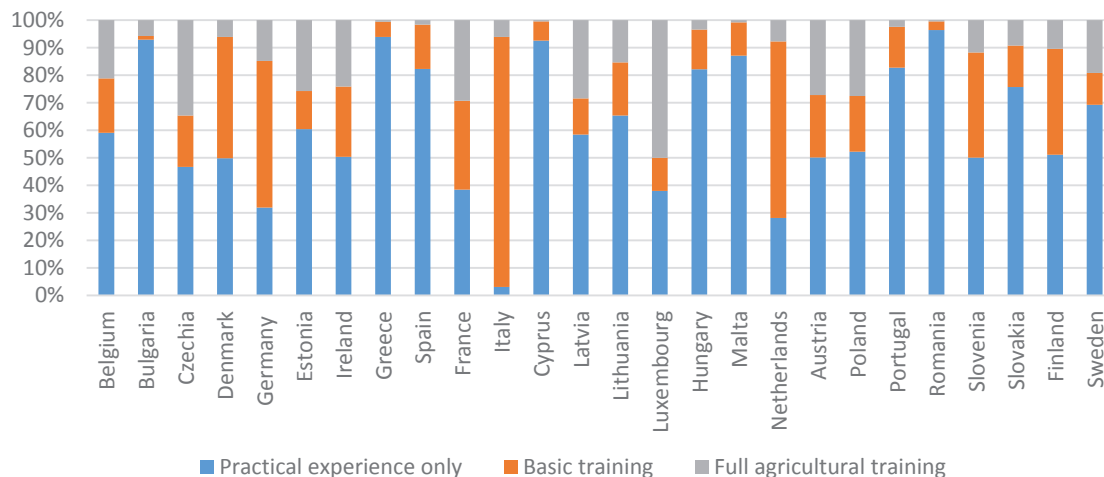
Общият размер на изразходваните публични средства по ПРСР 2007–2013 г. по Мярка

111 „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания”, Мярка 114 „Използване на консултантски услуги от фермери и собственици на гори” и Мярка 143 „Предоставяне на съвети и консултиране в земеделието в България и Румъния“ възлиза на 15 236 905 Евро (МЗХ, 2018). Той представлява 1,65% от общия размер на изразходваните публични средства от Ос 1 и 0,5% от бюджета на програмата като цяло.

България е в групата на страните от ЕС (наред с Гърция, Полша и Румъния), в които тези три мерки заемат най-малък дял в общите разходи по Ос 1 и по ПРСР 2007–2013 г. (фиг. 4). Развитите европейски страни като Австрия, Холандия, Франция и др. придават по-голяма значимост на консултациите и обучението на фермерите и отделят много по-голям дял от бюджета по Ос 1 и ПРСР за тези

дейности, като мнозинството прилагат и повече мерки, свързани с тях.

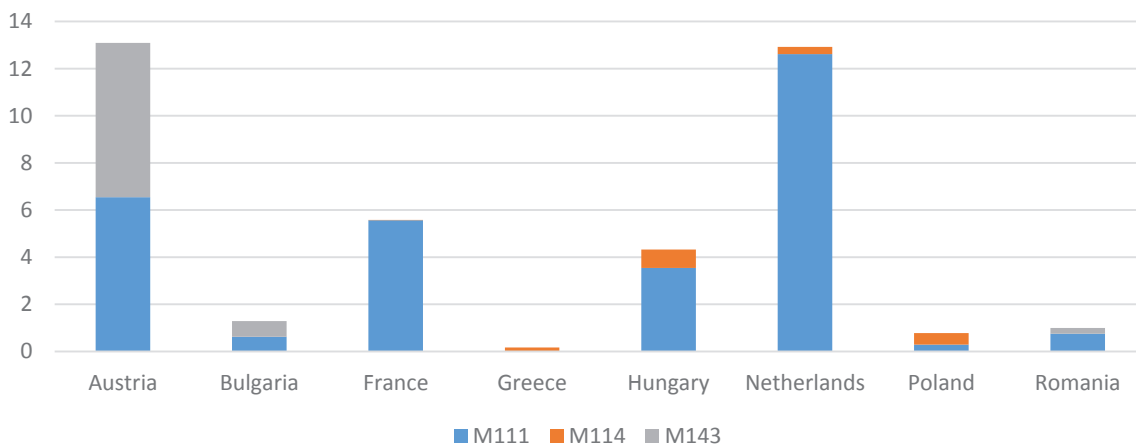
Мярка 111 представлява 0,99% от изразходваните публични средства по Ос 1 и 0,3% от бюджета на ПРСР. За целия период на прилагане (2008–2015 г.) по мярката са сключени 91 договора с различни обучаващи организации за финансова помощ, на обща стойност 30 685 570 лева. Обучението се предоставя от

Фиг. 3. Селскостопанско обучение на мениджъри на ферми в страните – членки на ЕС през 2013 г.

Fig. 3. Agricultural training of farm managers in EU member states in 2013

Източник: / Source: Eurostat.

Фиг. 4. Дял на публичните разходи по Мерки 111, 114 и 143 в общите публични разходи за Ос 1 на Програмите за развитие на селските райони 2007–2013 г., в избрани страни от ЕС (юни 2015 г.)

Fig. 4. Share of public expenditures for Measures 111, 114 and 143 in total public expenditures for Axis 1 of Rural Development Programmes 2007–2013 in selected EU countries (June 2015)

Източник: Европейска мрежа за развитие на селските райони (EMPCP).
Source: European Network for Rural Development (ENRD).

ССА, НССЗ, университети, частни и професионални организации и др. С цел повишаване на ефективността на ПРСР, професионалното обучение е въведено като задължително условие за участие на фермерите без аграрно образование в някои от другите мерки за обществено подпомагане – Мярка 112 („Създаване на стопанства на млади фермери“) и Мярка 214 („Агроекологични плащания“).

В хода на прилагане на мярката първоначалният бюджет се редуцира четирикратно, което се дължи на повишен начален интерес и нереално планиране, липса на капацитет на предоставящите обучение, недостатъчно популяризиране на дейността и нежелание на земеделските производители за обучение, далеч от стопанството. В изпълнение на Мярка 111 „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания“ са обучени общо 40 062 фермера, при средна продължителност на обучението 5,1 дена (табл. 1). Това представлява близо 16% от общия брой на стопанствата в страната и малко над 52% от броя на регистрираните земеделски производители през 2013 г. Успехът е значителен, като се има предвид многочисления брой на земеделските производители в страната и тяхното квалификационно ниво. Публичните разходи за един обучаван са 228,7 евро, а за един ден обучение 44,9 евро, което доказва високата ефективност на тази обществена интервенция.

Преизпълнението на планираните индикатори е високо – със 158% за показателя брой на участниците и с 54% за брой на обучителните дни. Участието на фермерите в провежданите обучения по тази мярка е високо предвид възможността за получаване на нови знания, подобряване на квалификацията, трансфер на знания и опит, а така също и задължителните изисквания за участие в другите мерки на програмата.

Положителен резултат в изпълняването на дейностите по мярката е постигането на високо участие на млади хора до 40 години и на жени. Обучените лица на възраст между 18 и 40 г. са 60% от всички обучени (МЗХ). През 2013 г. броят на управители на стопан-

ства до 40 години е между 30–35000, което означава, че над 70% от тях са преминали обучение. Включените в обученията жени са 35% от всички обучени, което показва, че една четвърт от жените управители са преминали обучение през периода.

Най-голям брой участници има в проведените обучения и информационни събития в тематичната област „Устойчиво управление на природните ресурси и опазване на околната среда“ (табл. 1). Това направление представлява 42,8% от всички обучени лица и изразходвани средства и 32,7% от всички обучителни дни, при среден брой дни на обучение 4,4. Втора по популярност тематика е „Технически познания и умения – нови технологични процеси и машини, иновативни практики“, която представлява 37,2% от броя на обучаваните и общите разходи, и 41,9% от обучителните дни, при средна продължителност на обучението от 5,4 дни. Третата тематика, към която фермерите имат най-голям интерес, е „Административни, управленски и маркетингови умения“, в която са обучени 14,7% от участниците, ангажирани 15,7% от обучителното време, със средна продължителност на обучението от 5,4 дни.

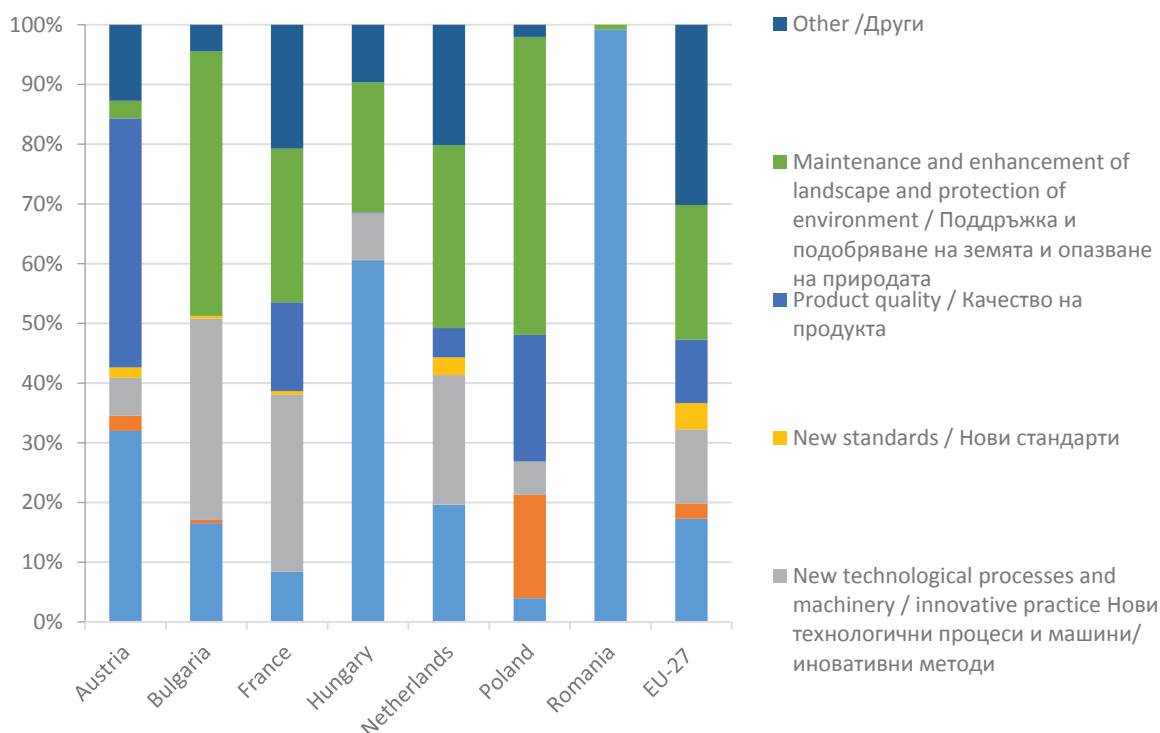
Средно за страните на ЕС тези три тематични области също доминират, заедно с „Други“, но вземат различен относителен дял от този в България (фиг. 5). В по-развитите страни като Австрия, Франция и Полша, и в съюза като цяло, обучението, свързано с „Качеството на продукцията“, заема значителен дял. В някои страни на Източна Европа като Румъния и Унгария преобладаващото мнозинство от участниците в обученията са предпочели „Административни, управленски и маркетингови умения“.

По брой на обучителните дни България е 2,4 пъти над средното ниво за ЕС, значително над това в развитите страни като Австрия, Холандия и Полша и много под продължителността в Унгария и Румъния (фиг. 6). Заедно с това публичните разходи на един участник и на един ден обучение в нашата страна са значително по-ниски от средните за Съюза и тези в някои от сравняваните страни. Това

Таблица 1. Изпълнение на Мярка 111 от ПРСР 2007–2013 г.
Table 1. Implementation of Measure 111 of the Rural Development Program 2007–2013

Направление / Direction	Общо обучени участници / Total trained participants	Брой на дните обучение / Number of training days	Платени публични средства, хил. евро / Paid Public Funds, Thousand Euros	Продължителност на обучението на 1 обучаем, дни / Duration of training per 1 learner, days	% общо обучени / % in total trained	% общо дни / % in total days	% общо разходи / % of total costs
Административни, управленски и маркетингови умения / Administrative, managerial and marketing skills	5892	32020	1347	5,4	14,71	15,70	14,70
ИКТ в земеделието / ICT in agriculture	233	1921	53	8,2	0,58	0,94	0,58
Технически познания и умения – нови технологични процеси и машини, иновативни практики / Technical knowledge and skills – new technological processes and machines, innovative practices	14898	85500	3407	5,7	37,19	41,93	37,19
Нови стандарти / New standards	170	2247	39	13,2	0,42	1,10	0,43
Качество на продукцията / Production quality	100	2163	23	21,6	0,25	1,06	0,25
Устойчиво управление на природните ресурси и опазване на околната среда / Sustainable management of natural resources and environmental protection	17157	75874	3923	4,4	42,83	37,21	42,82
Други / Other	1612	4184	369	2,6	4,02	2,05	4,03
Общо / Total	40062	203909	9161	5,1	100	100	100

Източник: Последваща оценка на ПРСР 2007–2013 г., МЗХ, 2018.
Source: Ex-post evaluation of the 2007–2013 Rural Development Program, MAF, 2018.

Фиг. 5. Мярка 111 „Професионално обучение и информационни дейности по Програми за развитие на селските райони 2007–2013 г.“ на избрани страни от ЕС (юни 2015 г.)

Fig. 5. Measure 111 “Vocational training and information actions of Rural Development Programmes 2007–2013” of selected EU countries (June 2015)

Източник: Европейска мрежа за развитие на селските райони (EMPCP).

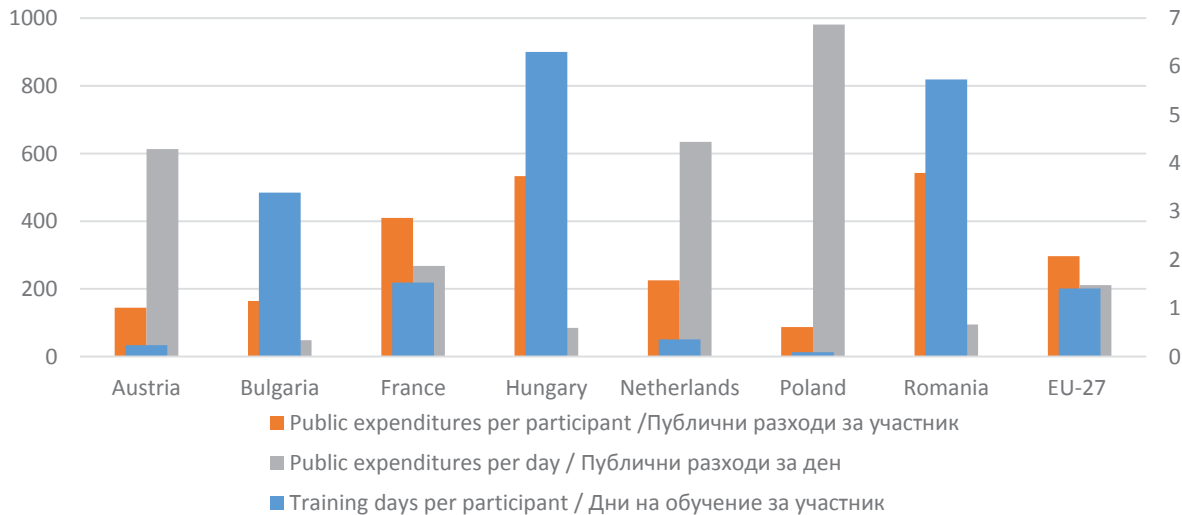
Source: European Network for Rural Development (ENRD).

е показател за по-високата (икономическа) ефективност на организация на обучението, в сравнение с другите европейски страни.

ПРСР за 2014–2020 г. също дава приоритет на „Трансфер на знания и действия за осведомяване“ (Мярка 1), „Консултантски услуги, управление на стопанството и услуги по заместване на стопанството“ (Мярка 2) и „Сътрудничество“ (Мярка 16), които съответно представляват 0,87%, 0,15% и 1,12% от общия бюджет на публичните средства. В сравнение със средното ниво за ЕС, в болшинството от страните членки относителният дял на разходите за коопериране, трансфер на знания и консултантски услуги е значително по-малък (фиг. 7). Частта на този компонент на бюджета в нашата страна е подобна на Германия и превъзхожда само тази в няколко страни (Хърватско, Латвия, Румъния и Кипър).

Изпълнението на основните дейности по отделните мерки в страната значително изостава, в сравнение с това в другите европейски страни. Например поради забавяне на конкурсите до настоящия момент обучения не са подкрепяни. Също така не са финансирани проекти за изграждане на (EIP) операционни групи от заинтересовани фермери, научни работници, консултанти и бизнес в рамките на Европейската иновационна платформа. В същото време в 15 други страни на ЕС вече са изградени и успешно функционират множество от тези перспективни форми за споделяне на знания и иновации. С най-голям брой изградени EIP операционни групи са по-развитите стари членки на съюза – Германия, Холандия, Италия и Испания (фиг. 8).

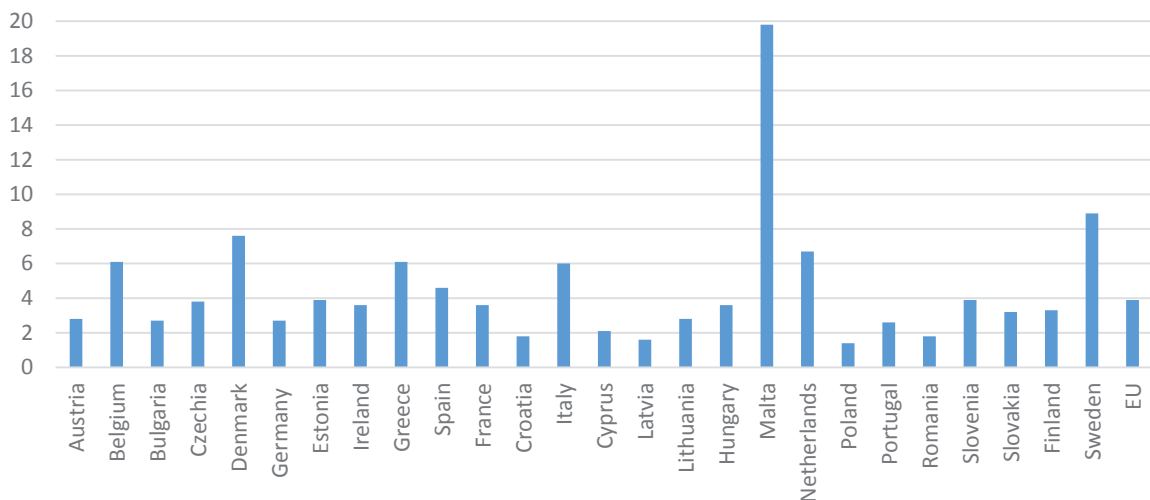
Въпреки предлаганите разнообразни форми на образование и обучение, и значителния размер на изразходваните обществени сред-

Фиг. 6. Брой получени учебни дни и публични разходи за участници и ден на обучение по Мярка 111 в страни от ЕС, юни 2015 г. (брой, хиляди евро)

Fig. 6. Number of training days received and Public Expenditure per participants and training day of Measure 111 in EU countries, June 2015 (Number, Thousand Euro)

Източник: Европейска мрежа за развитие на селските райони (EMPCP).
Source: European Network for Rural Development (ENRD).

Фиг. 7. Процент на разходите по Мярка 1, Мярка 2 и Мярка 16 във връзка с общите разходи за ПРСР 2014–2020 г. в държавите от ЕС

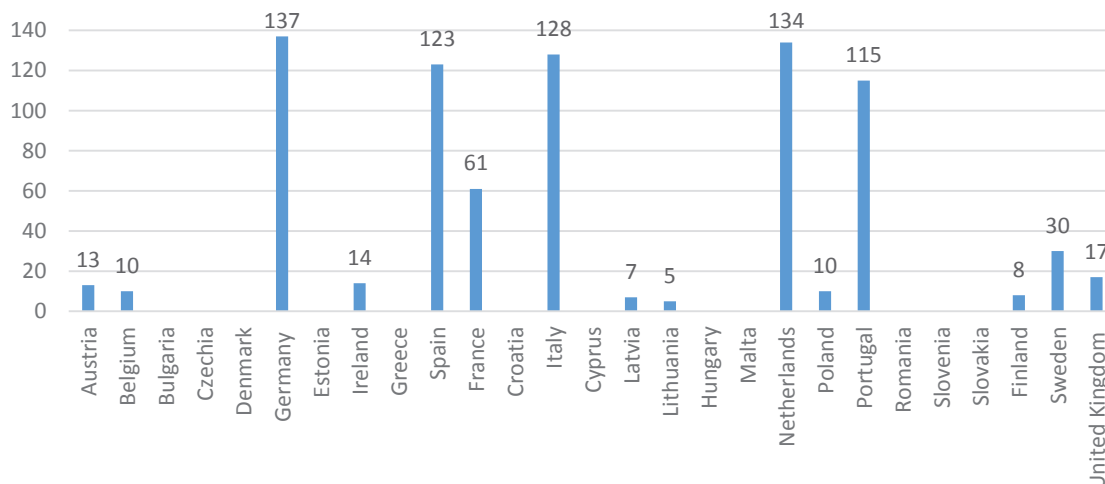
Fig. 7. Percentage of expenditure under Measure 1, Measure 2 and Measure 16 in relation to the total expenditure for the RDP 2014–2020 in EU countries

Източник: Европейска мрежа за развитие на селските райони (EMPCP).
Source: European Network for Rural Development (ENRD).

ства, степента на участие на селските райони през годините след присъединяване към ЕС остава слаба и постоянно намалява (фиг. 9). Тази тенденция е обратна на тази в повечето страни членки на ЕС, с изключение на Румъ-

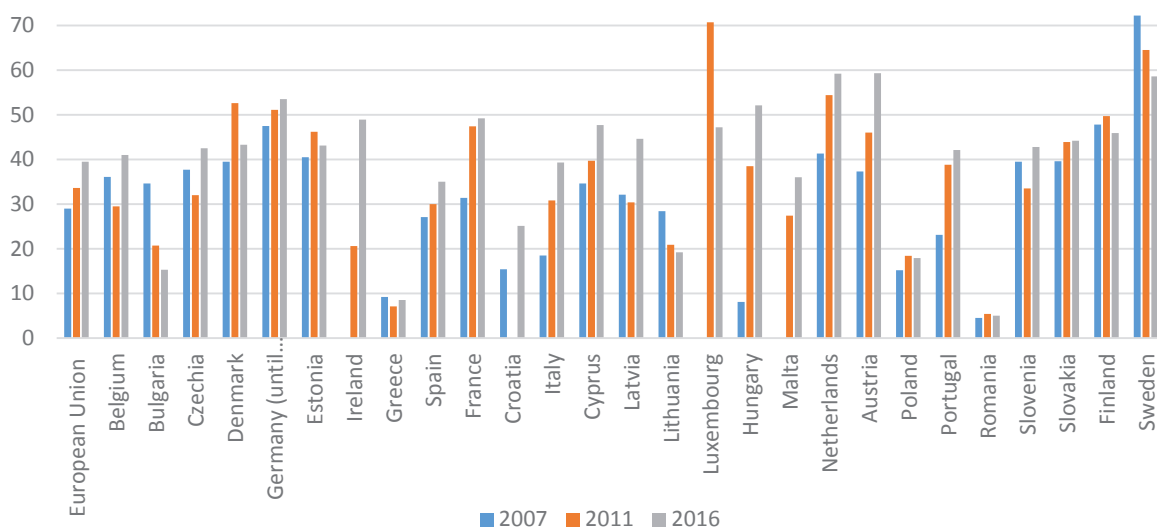
ния и Гърция. По показателя часове за формално и неформално образование и обучение в селските райони България също е много по-зле от мнозинството от страните на ЕС (Eurostat).

Фиг. 8. Брой на оперативните групи на ЕПИ в страните от ЕС (ноември 2018 г.)
 Fig. 8. Number of EIP Operational Groups in EU countries (November 2018)

Източник: / Source: DG AGRI.

Фиг. 9. Процент на участие в образованието и обучението в селските райони в ЕС (%)
 Fig. 9. Participation rate in education and training in rural areas in EU (%)

Източник: / Source: Eurostat.

2. Развитие на системата за съвети и консултации в селското стопанство

Поддържането на специализирана служба за съвети (НССЗ) и на консултантски услуги за земеделските производители е друг основен приоритет на държавата в годините след присъединяване към ЕС. В ПРСР 2007–2013 г. са включени две мерки в това направление – Мярка 114 „Използване на консултантски

услуги от фермери и собственици на гори“ и Мярка 143 „Предоставяне на съвети и консултиране в земеделието в България и Румъния“.

Мярка 114 е сред мерките, към които е проявен слаб интерес от страна на потенциалните кандидати. Сключени са само 96 договора за подпомагане, с общ размер на публичните средства 191326 лева, като се използват едва 36,9% от планираните разходи (МЗХ). Израз-

ходваните средства по тази мярка представляват едва 0,004% от общите разходи по Ос 1 на програмата.

По Мярка 143 са изразходвани 0,65% от всички разходи по Ос 1 и 0,2% от общите разходи за ПРСР. По тази мярка НССЗ е единствен бенефициент, като ефективно предоставя пълен комплект от съветнически услуги на лицата, допустими за кандидатстване по мерки 141 („Подпомагане на полупазарни стопанства в процес на реструктуриране“), 112 („Създаване на стопанства на млади фермери“), 142 („Създаване на организации на производители“) и 214 („Агроекологични плащания“).

НССЗ е основен участник в системата за обучение и съвети в страната. Анализът на дейността и резултатността на НССЗ дават добра представа за цялостното развитие на публичната система за съвети и обучения на земеделските производители. В НССЗ работят експерти, организирани в 3 отдела на централно ниво („Обучение, информационни дейности и анализи“, „Консултантски услуги по национални и европейски програми“ и „Аналитична лаборатория“) и 27 офиса във всеки от районите на страната. НССЗ предлага разнообразни консултации, съгласно програмата си, включително и комплексен „пакет от консултантски услуги“ (от създаването на стопанството до неговото пълно обслужване в агрономически, животновъден и аграрноикономически аспект), организира и провежда обучения за земеделските стопани, разпространява полезна информация и добри практики и подпомага кандидатстването за проекти по ПРСР. НССЗ подпомага трансфера и приложението на научните и практическите достижения в областта на земеделието и по този начин подпомага връзката „научни изследвания – земеделски бизнес“.

Всички консултации, предоставяни от НССЗ, са безплатни за земеделските производители, което спомага за ефективното споделяне на знания и иновации в отрасъла. Целевите групи, към които са насочени дейностите през последните години са предимно малки и средни стопанства, стартиращи и мла-

ди фермери, нови производства (биологично производство, екологични и т.н.), организации на производители и т.н. По този начин се подпомага включването на всички производители в системата за знания и иновации, и развитие на нови форми и направления.

Финансирането на дейността на НССЗ се осъществява от бюджетни субсидии и проекти, финансирани от различни национални, европейски и други организации. След пика на общите разходи на НССЗ през 2011 г. техният размер се намалява до 2015 г. и има незначителен ръст в последните две години (фиг. 10). Заедно с това постоянно се намалява и броят на служителите на НССЗ, като в последните три години той е с 44% по-малък, в сравнение с 2010 г. (70 човека щатно заети).

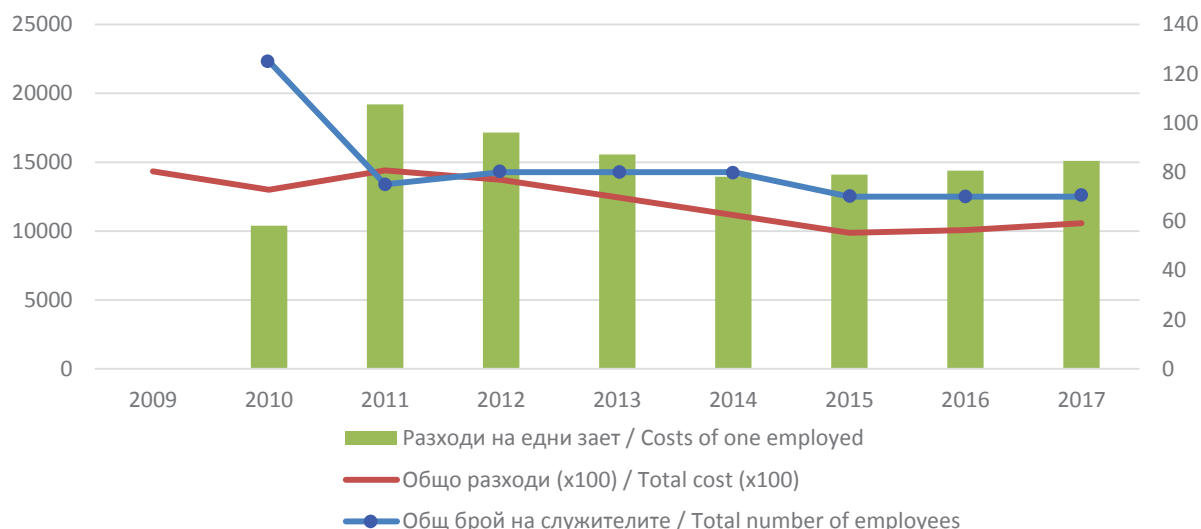
Осигуреността с финансови и материални ресурси на един зает следва динамиката на общите разходи. В сравнение с 2009 г., разходите на един зает са значително по-високи през всички години досега, като тяхното ниво постоянно спада до 2014 г. и незначително се подобрява в последните години. Намаляването на обществената подкрепа за дейността на НССЗ свидетелства за намалените финансови възможности на държавата, „понижените“ потребности от съвети, новите обществени приоритети, а така също насочване на бюджетните субсидии в други организации и дейности.

Консултирането на аграрните агенти (потенциални и реални фермери, други, свързани със земеделието и селските райони лица и организации) е основна задача на НССЗ. След присъединяване на страната към ЕС броят на предоставените консултации от НССЗ почти се удвоява, достигайки близо 93000 (фиг. 11). Болшинството от консултациите (около 90%) се извършват в офисите на НССЗ, но има тенденция за слабо увеличаване на дела на консултациите, извършени „на място“ във фермата. По този начин има възможност за даване на конкретни съвети, в зависимост от специфичните условия на посетеното стопанство.

В сравнение с 2009–2010 г. броят на консултираните лица значително намалява до 16

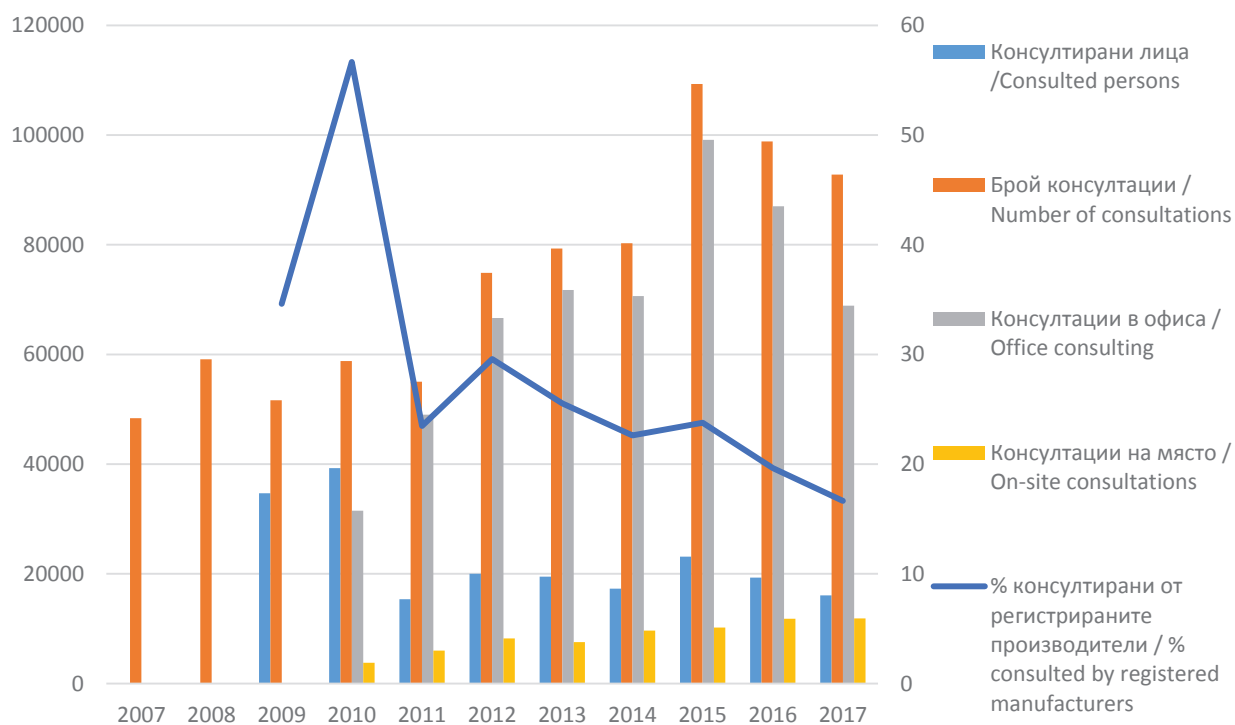
000 и се променя значително през отделните години. Това е резултат както от подобрява-

щото се квалификационно ниво на земеделските стопани (необходимост от консултира-

Фиг. 10. Брой на служителите и размер на разходите на НССЗ
 Fig. 10. Number of employees and cost of NAAS

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ.
 Source: Annual Activity Reports of the NAAS.

Фиг. 11. Брой на консултирани лица и извършени консултации от НССЗ
 Fig. 11. Number of persons consulted and consultations by the NAAS

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Аграрни доклади.
 Source: Annual Activity Reports of the NAAS, Agrarian reports.

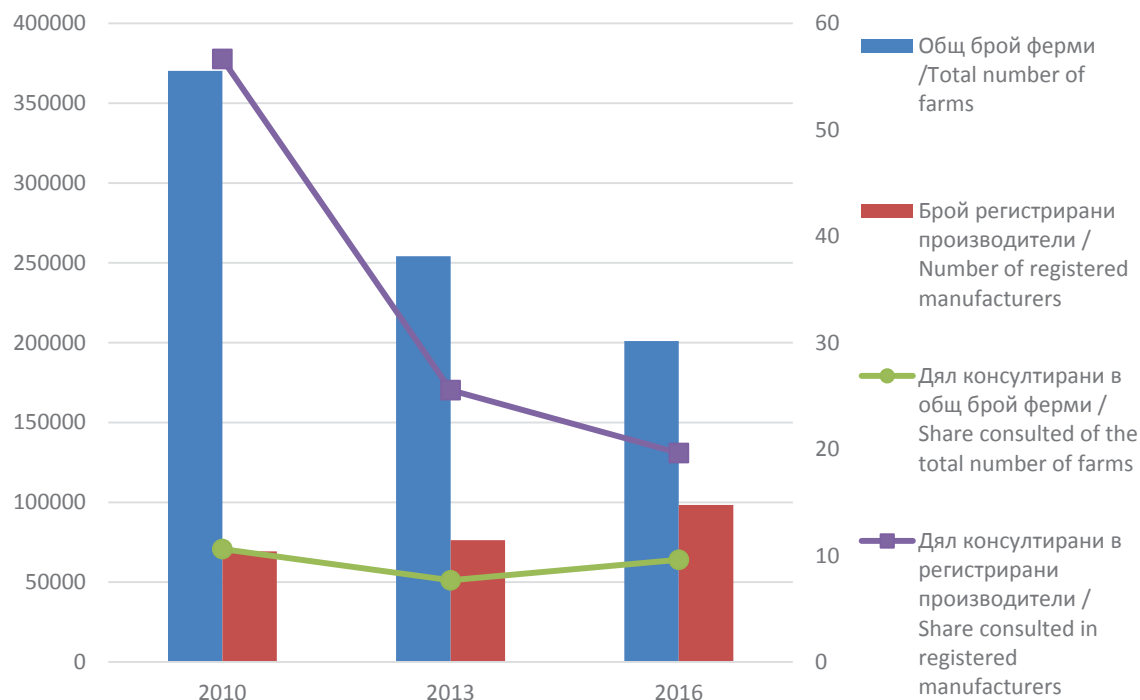
не на по-малък брой фермери), така и от развитието на алтернативни форми за предоставяне на услуги (частни фирми, снабдители на техника и химикали, организации на производители, научни институции и т.н.).

С цел разширяване и улесняване на достъпа на земеделските стопани до консултантските услуги и намаляване на разходите им, от 2015 г. НССЗ прилага нова форма на „изнесени приемни“ (консултантски дни) в различни населени места, обикновено отдалечени от областните центрове. До 2017 г. броят на изнесените приемни се увеличава на 1104, а средният брой на присъстващите лица се понижава на 3,7, поради намаления общ брой участници и нарасналия брой приемни. Това е показател за подобряване на консултантското обслужване на НССЗ във всички райони и населени места на страната.

През последните години делът на консултираните от НССЗ фермери в общия брой на земеделските стопанства и на регистрирани-

те земеделски производители има различна динамика (фиг. 12). През 2010 г. и 2016 г. броят на консултираните лица представлява съответно малко над и малко под 10% от общия брой на земеделските стопанства в страната (при близо 8% през 2013 г.). През същия период броят на консултираните лица по отношение на броя на регистрираните земеделски производители рязко спада – от близо 57% до малко под 20%. НССЗ не ограничава консултациите си само до определени групи земеделски производители (регистрирани, малки и т.н.), а и броят на различните групи не е постоянен – общият брой на стопанствата постоянно намалява, броят на регистрираните производители расте и т.н.

Макар и приблизително, горните пропорции дават представа за обхвата на земеделските производители от консултантските услуги на НССЗ. През 2017 г. са консултирани около 17% от всички регистрирани земеделски производители и близо 10% от общия

Фиг. 12. Дял на консултирани лица от НССЗ в общия брой на земеделските стопанства и на регистрирани земеделски производители

Fig. 12. Share of NAAS consulted persons in the total number of farms and registered farmers

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Агροстатистика, МЗХ.
Source: Annual Activity Reports of NAAS, Agrostatistics, MAF.

брой на фермите в страната. Това може да се оцени като голямо постижение предвид числеността на фермерите и на експертите на НССЗ.

В сравнение с 2009 г. броят на консултациите на едно консултирано лице нараства почти 4 пъти – до 5,8 през 2017 г. (фиг. 13). Това е резултат както на постоянно нарастване на консултантските нужди на фермерите, така и на по-продължителното, по-доброто и разностранно обслужване от страна на НССЗ.

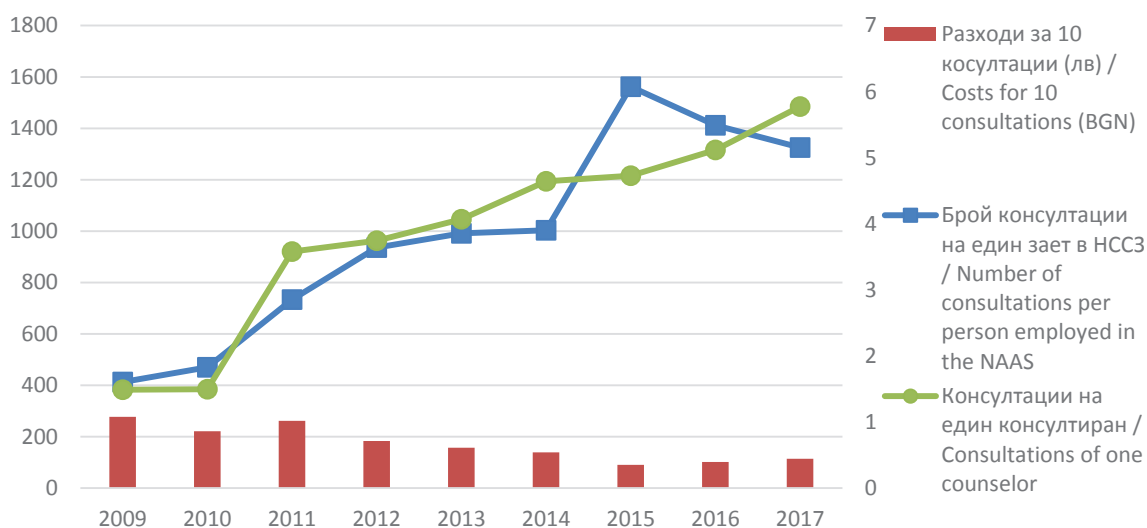
В резултат на повишения опит, квалификация и продуктивност на заетите в НССЗ, разходите за единица консултация се снижават значително през периода (фиг. 13). Всичко това свидетелства за постоянното подобряване на организацията, за повишаване на ефективността на консултантския труд и дейността на НССЗ.

Анализът на различните консултирани лица, според вида на извършваната от тях земеделска дейност през последните години, показва, че тези, които още не са създали стопанство, не обработват земя и не отглеждат животни, заемат преобладаващ дял (фиг. 14). Нещо повече, след 2012 г. се увеличава броят

и относителният дял на потенциалните земеделски производители, които през 2015 г. представляват 44% от всички консултирани лица. Това потвърждава важната роля на НССЗ в консултирането на новите предприемачи в селското стопанство.

Отглеждащите зърнено-житни, зърнено-бобови и маслодайни, други полски култури (без зеленчуци) и смесени култури са най-голямата група фермери, към която са насочени консултациите на НССЗ. През анализирания период техният брой и относителният им дял намаляват значително, като съставляват 16% от всички консултирани през 2017 г. Втора по многочисленост след консултираните от НССЗ е групата на фермерите, специализирани в производство на плодове (вкл. овощни, ягодоплодни и черупкови насаждения), лозя и други трайни насаждения. Техният дял незначително спада до 2015 г., след което отново нараства до 14% от всички консултирани лица.

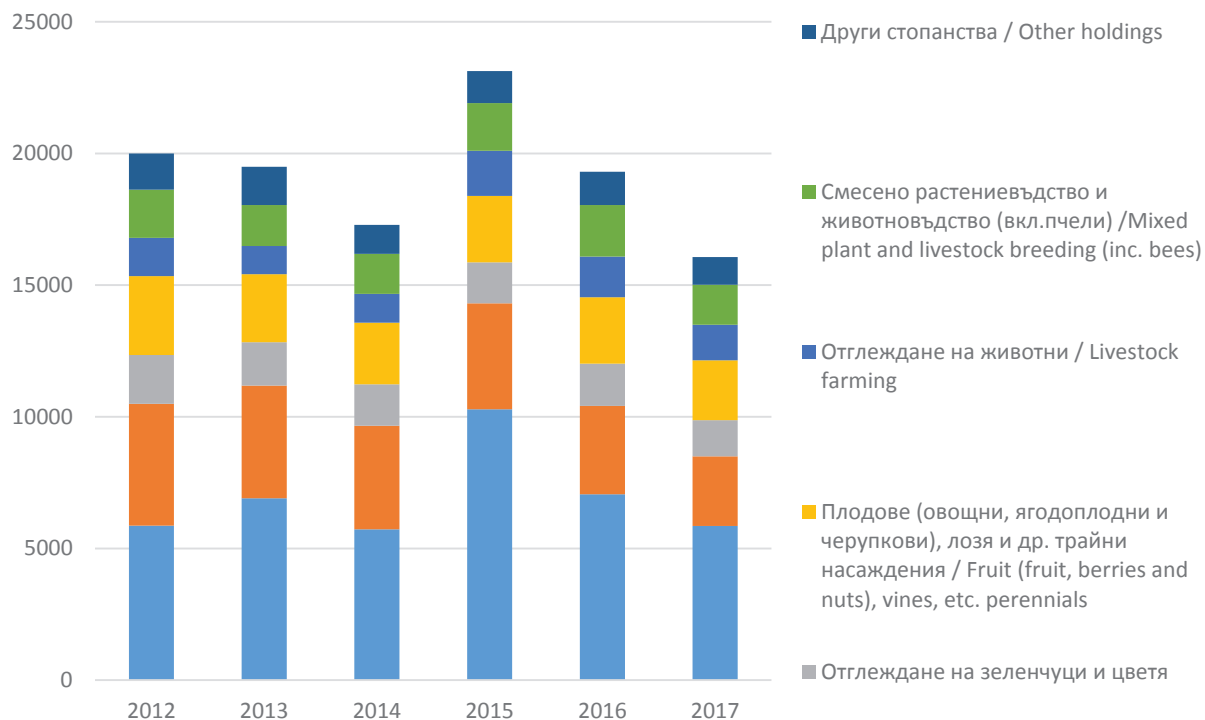
Консултираните фермери, занимаващи се със смесено растениевъдство и животновъдство (вкл. пчели), са третата по големина група, към която са насочени консултациите на

Фиг. 13. Брой консултации на един зает в НССЗ, консултации на един консултант и на разходите за единица консултация

Fig. 13. Number of consultations per employee in the NAAS, consultations of one consultant and the cost of a unit consultation

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ.
Source: Annual Activity Reports of the NAAS.

Фиг. 14. Брой на консултираните лица от НССЗ според вида на извършваната земеделска дейност

Fig. 14. Number of NAAS consulted persons according to the type of agricultural activity carried out

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Аграрни доклади.

Source: Annual Activity Reports of the NAAS, Agrarian reports.

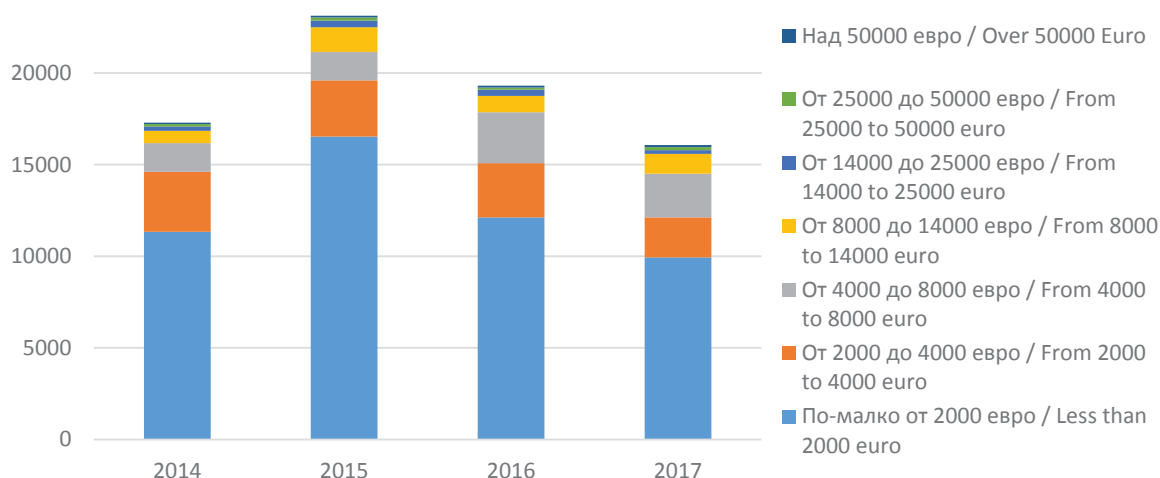
НССЗ, и техният относителен дял е сравнително постоянен през периода (9%). Относителният дял на консултираните фермери, специализирани в отглеждането на зеленчуци, цветя и животни, е сравнително малък и постоянен през периода.

Най-голямата част от всички консултирани стопанства са малките по размер (Стандартен производствен обем до 8000 евро) – над 90% през последните няколко години (фиг. 15). Икономическият размер на болшинството от тези стопанства е много малък (до 2000 евро) и те по същество са „полупазарни“ производители. Големите по размер стопанства имат собствени специалисти (агроном и др.) и/или възможности да наемат външни частни консултанти, и ползват в малка степен услугите на НССЗ. Броят на консултираните големи стопанства (над 25000 евро) е малък, но техният относителен дял нараства през периода до 1,8%. Това доказва, че НССЗ има капа-

цитет и успява да обслужва нуждите на земеделските производители от всички направления.

Различните по размер класове стопанства в страната получават в различна степен консултантски услуги от НССЗ. През 2016 г. най-голям е дялът на консултираните фермери в общия брой на малките пазарноориентирани стопанства в страната, с размер на Стандартен производствен обем от 4000 до 8000 евро (малко над 12% от всички тях) (фиг. 16). Те са следвани от дребните полупазарни стопанства (до 2000 евро) и тези с размер от 2000 до 4000 евро, при които съответно малко под 12% и малко над 8% от всички получават консултации от НССЗ.

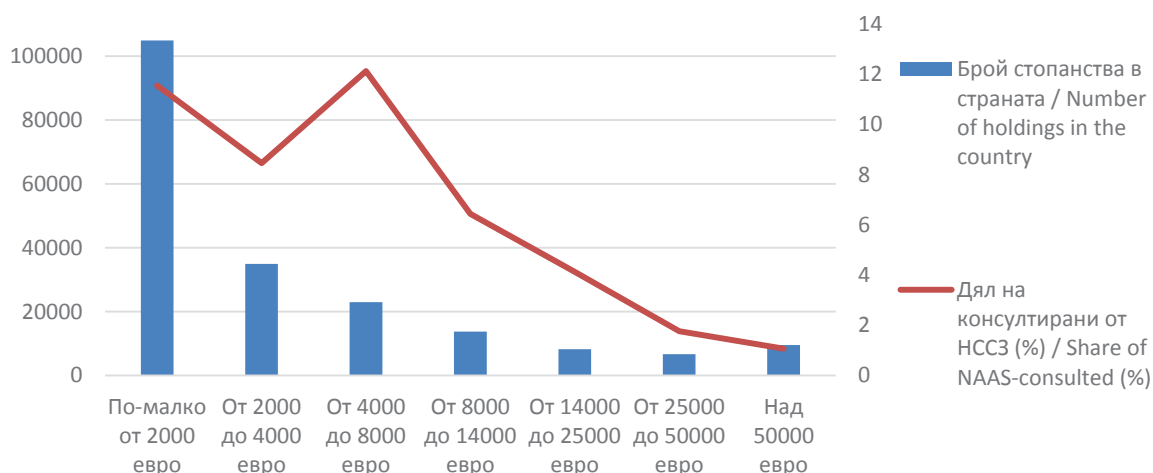
Тези изводи се потвърждават и от анализа на броя на консултираните лица според размера на стопанисваната земя. Основна част от консултираните стопанства управляват до 5 дка земеделска земя, следвани от група-

Фиг. 15. Брой на консултираните лица от НССЗ според размера на стопанството в Стандартен производствен обем

Fig. 15. Number of NAAS consulted persons according to the size of the holding in Standard production volume

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Аграрни доклади.
Source: Annual Activity Reports of the NAAS, Agrarian reports.

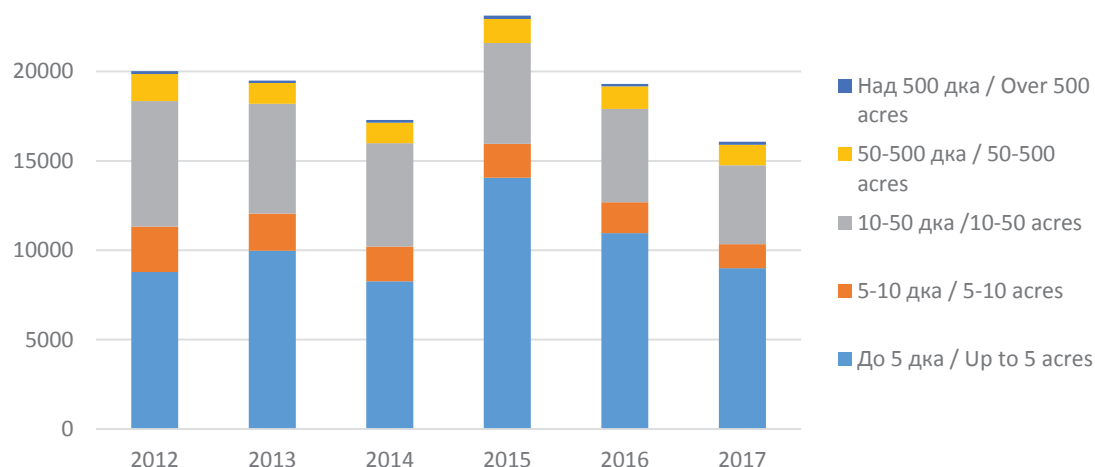
Фиг. 16. Общ брой на стопанствата с различен Стандартен производствен обем и дял на консултираните от НССЗ фермери в съответния клас (2016 г.)

Fig. 16. Total number of holdings with different Standard production volume and share of farmers surveyed by NAAS in the relevant class (2016)

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Агростатистика, МЗХ.
Source: Annual Activity Reports of NAAS, Agrostatistics, MAF.

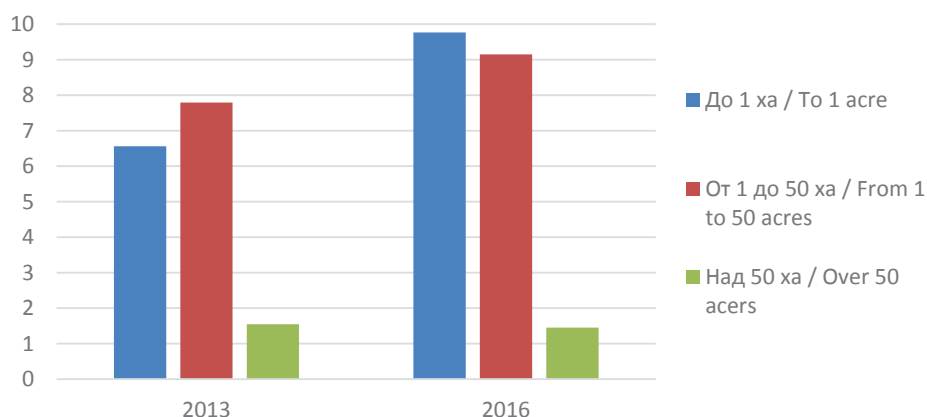
та на фермите с размер от 10 до 50 дка (фиг. 17). Тези групи съставляват предимно дребни производители на растениевъдна и животновъдна продукция. В същото време дялът на големите ферми с над 500 дка е незначителен през периода – между 0,7% и 1%.

През 2013 и 2016 г. значителен и нарастващ дял от всички малки стопанства в страната (с размер до 1 ха използвана земеделска земя) са получавали консултации от НССЗ – съответно 6,6% и 9,8% (фиг. 18). Освен това, през тези години значителен и нарастващ брой

Фиг. 17. Брой на консултираните лица от НССЗ според размера на стопанисваните площи
 Fig. 17. Number of NAAS consulted persons according to the size of the holdings

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Аграрни доклади.
 Source: Annual Activity Reports of the NAAS, Agrarian reports.

Фиг. 18. Дял на консултираните фермери от НССЗ в общия брой на стопанствата с определен размер на стопанисвани площи (%)
 Fig. 18. Share of the NAAS farmers consulted in the total number of farms with a certain area of farmland (%)

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Агροстатистика, МЗХ.
 Source: Annual Activity Reports of NAAS, Agrostatistics, MAF.

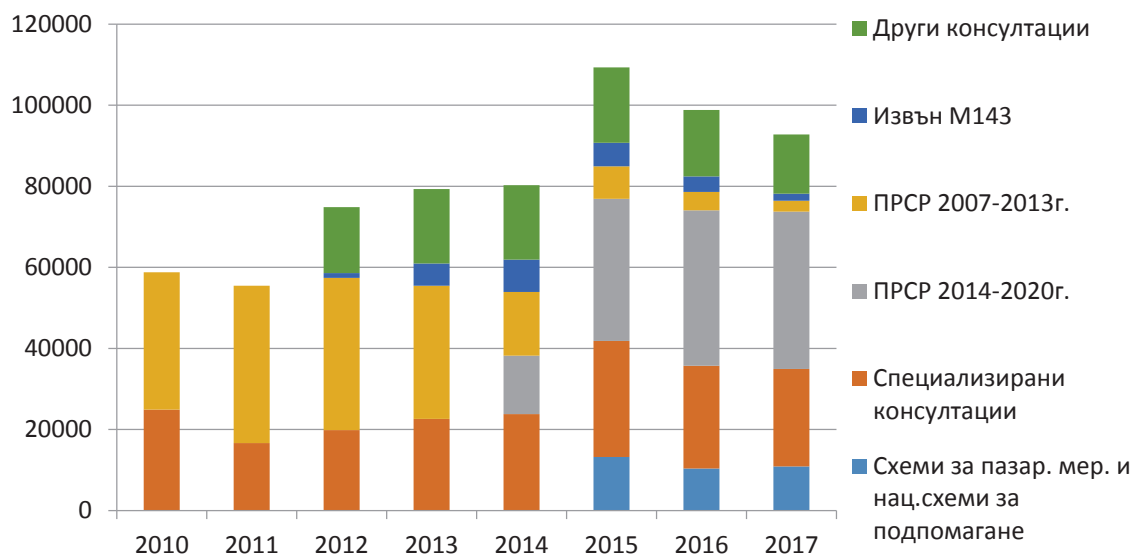
фермери от стопанства с малки и средни размери (от 1 до 50 ха ИЗП) са консултирани от НССЗ – съответно 7,8% и 9,2%. В същия период само около 1,5% от всички големи стопанства в страната (с размер над 50 ха) са получавали консултации от НССЗ.

Наред с развитието на потребностите на земеделските производители се развива прогресивно и тематиката на предоставените от НССЗ консултации. Консултациите, свърза-

ни с възможностите за подпомагане на стопанствата с мерките от Програмите за развитие на селските райони, заемат преобладаваща част, следвани от специализираните консултации, други консултации и консултации, свързани с директните плащания (фиг. 19).

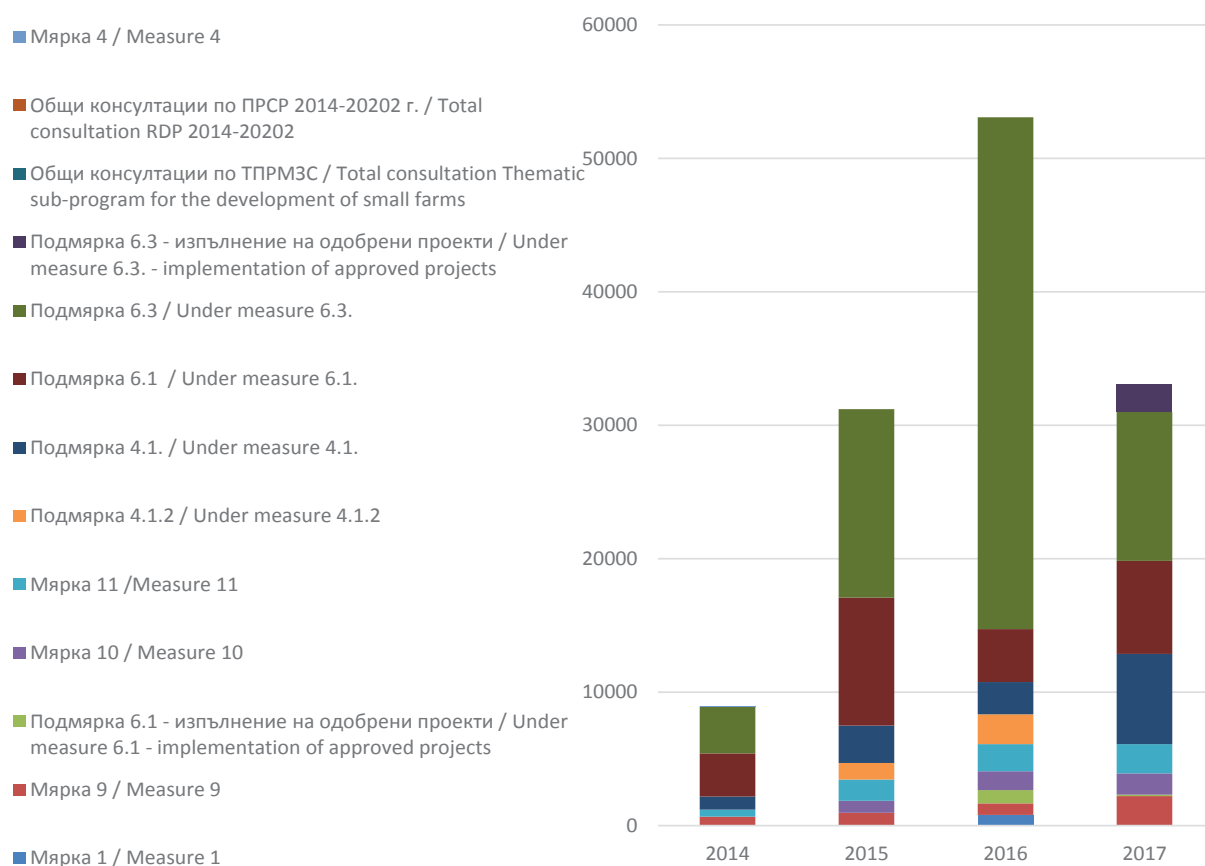
В първата тематична група през последните години най-много консултации са предоставени за подмерки: 6.3. „Стартова помощ за развитието на малки стопанства”; 6.1.

Фиг. 19. Брой на консултациите от НССЗ според тяхната тематика
Fig. 19. Number of NAAS consultations on their subject

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Аграрни доклади.
Source: Annual Activity Reports of the NAAS, Agrarian reports.

Фиг. 20. Брой на предоставени консултации по насоченост от ПРСР
Fig. 20. Number of consultations provided by RDP targeting

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Аграрни доклади.
Source: Annual Activity Reports of the NAAS, Agrarian reports.

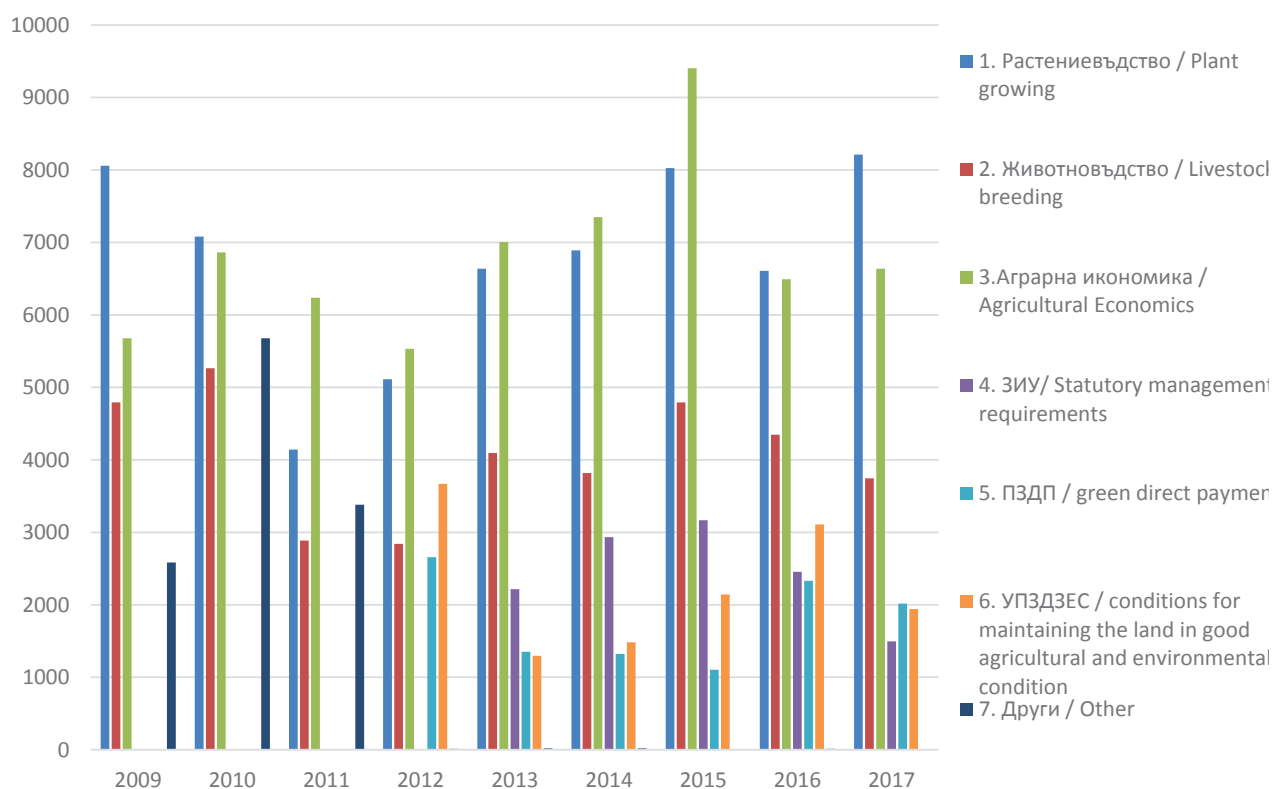
„Стартова помощ за млади земеделски стопани“; 4.1.2. „Инвестиции в земеделски стопанства по Тематична подпрограма за развитие на малки стопанства” и Мярка „Биологично земеделие“ (фиг. 20). В последните три години се обръща специално внимание и на консултациите, свързани с Национален план за действие по изменение на климата за 2013–2020 г. и планове за управление на речните басейни, във връзка с Рамковата директива по водите и Закона за водите.

В обема на специализираните консултации преобладават тези в областта на растениевъдството и аграрната икономика, чийто дял варира през отделните години на периода 2009–2017 г., съответно от 25% до 39% и от 25,6% до 38% (фиг. 21). Това несъмнено е свързано с динамично променящата се нормативна, пазарна и природна среда, което налага интензивни консултации с експерти. Консултациите в областта на животновъдството са тре-

ти по значимост в тази тематична група, като техният брой и относителен дял намалява през периода (от 23% на 14%).

НССЗ използва и други ефективни форми за разпространяване на знания и иновации в отрасъла. В Центъра за професионално обучение към НССЗ за периода 2007–2017 г. са преминали обучение по различни дългосрочни и краткосрочни курсове 2 979 фермери и други лица. Проведените обучения са финансирани с европейски и национални средства по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”, по Мярка 111 „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания“ от ПРСР или без външно финансиране, като те са безплатни за земеделските стопани.

През 2014 г. НССЗ приключва обученията по Мярка 111 „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания“, а по Мярка 1 „Транс-

Фиг. 21. Брой на специализираните консултации от НССЗ

Fig. 21. Number of specialized consultations by the NAAS

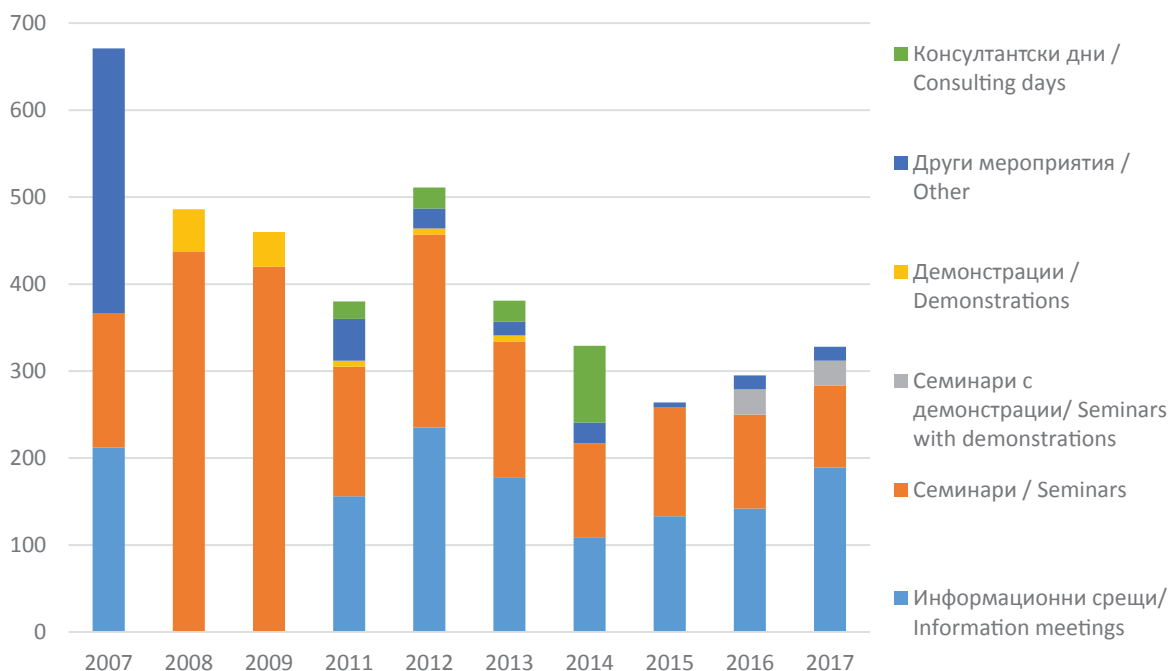
Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Аграрни доклади.
Source: Annual Activity Reports of the NAAS, Agrarian reports.

фер на знания и действия за осведомяване” от ПРСР 2014–2020 г. не са провеждани курсове. Поради това през 2017 г. са проведени само две обучения на тема „Агроекология“ и „Обучение по основни проблеми на опазване на околната среда в земеделието“, като са обучени общо 41 фермери и 5 експерти (НССЗ).

Също така НССЗ ежегодно провежда стотици мероприятия от различен вид, свързани с трансфер и разпространение на знания и иновации – информационни срещи, семинари, демонстрации, консултантски дни и др. (фиг. 22). Информационните срещи заемат основен дял, който се разширява през последните години. От 2016 г. се прилага комбинирано организиране на семинари с демонстрации. Тази форма е по-ефективна за разпространяване на знания и положителен опит, в сравнение с разделното провеждане. Значителна част от мероприятията на НССЗ са организирани съвместно с водещи научни институти на ССА, аграрни и други университети, научно-приложни и други организации, и индивидуални експерти или екипи. Напри-

мер през 2017 г. проведените съвместни дейности и мероприятия на НССЗ с университети, научни институти, научно-приложни и други организации са една трета от общия брой и в тях са участвали над 2 600 фермери. (НССЗ). Съвместните мероприятия са много популярни сред фермерите и по своя характер представляват специализирано еднодневно обучение.

В периода след 2010 г. броят на проведените мероприятия от НССЗ, общият брой на участниците в тях и средният брой участници на едно мероприятие варират през отделните години, с тенденция за намаляване (фиг. 23). Например през 2017 г. близо 11 000 са участниците в проведените 328 мероприятия, а средният брой малко над 33 човека на мероприятие. Намаленият брой на участници в отделно мероприятие дава възможност за подобряване на комуникацията, обмен на знания и опит между експерти и фермери, и между самите участниците, по висока адаптация към специфичните потребности на участниците и повишаване на ефективността.

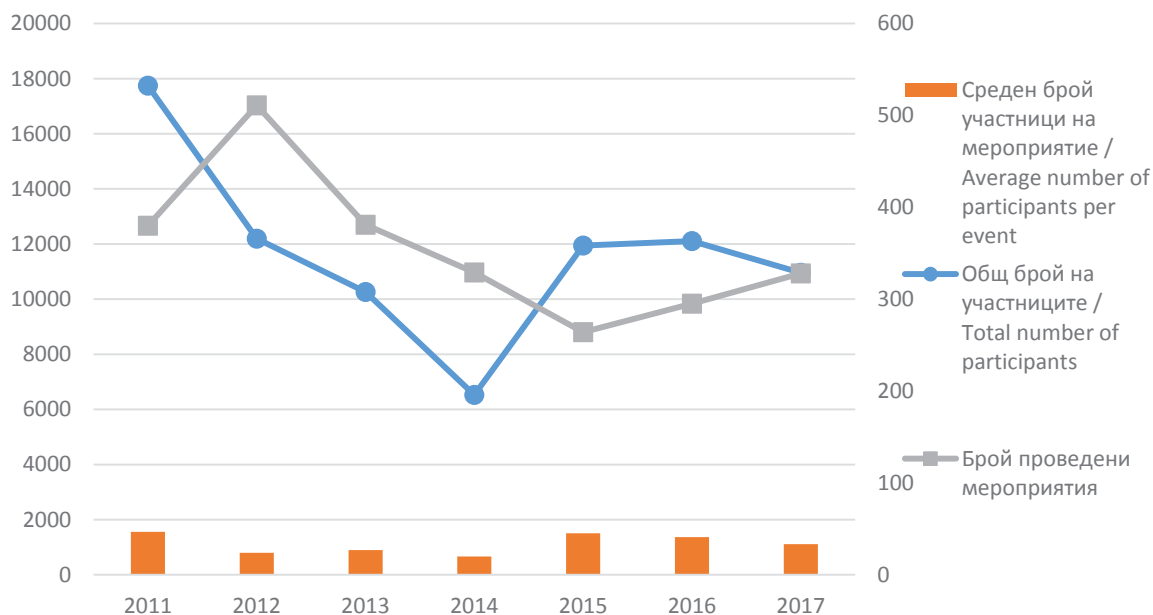

Фиг. 22. Брой и вид на мероприятията, организирани от НССЗ

Fig. 22. Number and type of events organized by the NAAS

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ.

Source: Annual Activity Reports of the NAAS.

Фиг. 23. Брой на мероприятията, организирани от НССЗ, и брой на участниците
 Fig. 23. Number of events organized by the NAAS and the participants

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ.
 Source: Annual Activity Reports of the NAAS.

От 2015 г. НССЗ въведе нова форма за разпространяване на информация между земеделските стопани чрез т.нар. „фермерски кръгове“. Целта на създадените във всяка област 27 фермерски кръга е повишаване на ефективността и обхващане на по-голям брой фермери посредством консултации, съвети, разпространяване и споделяне на полезна информация, популяризиране на добрите практики по кандидатстване и изпълнение на проекти по ПРСР и т.н. Общият брой на земеделските стопани, участващи в тези кръгове, е около 315 и варира в големи граници в отделните области – от 6 (Благоевград) до 23 (Варна).

НССЗ изготвя и разпространява стотици информационни материали (образователни листовки, календари на земеделския стопанин, диплянки, брошури и др.), чийто брой постоянно намалява (от 731 през 2009 г. до 143 през 2017 г.). Заедно с това нараства ползването на ефективни модерни форми на комуникация като интернет и медии. Интернет страницата на НССЗ, която съдържа богата актуална информация за дейността, библиотека с полезни съвети в различни области и др., от-

белязва постоянно нарастване на посещенията (включително и от чужбина). Експертите на НССЗ правят и многочислени медийни изяви, достигайки до многобройна публика чрез публикуване на статии, даване на интервюта в националната и местна преса, участия в национални, регионални и местни радио и телевизионни предавания, интернет издания и т.н.

Експертите на НССЗ постоянно участват и във форуми, организирани от други организации в системата за споделяне на знания и иновации в страната и в чужбина. Също така службата е активна в подготовката и участието в проекти със съседни и други европейски държави за подобряване на капацитета, координацията и сътрудничеството на дейността, обмяната на знания, опит, иновации и др.

За подобряване на дейността по обслужване на земеделските производители към всеки териториален офис на службата функционира и неформален консултативен съвет. Тази форма дава възможност за ефективно обсъждане с фермери, браншови организации, научни институти и представители на местни държавни структури насоките за усъвършенстване на

дейността на съответното звено. Всичко това допринася за повишаване на ефективността на НССЗ по трансфер, разпространение и споделяне на знания и иновации.

Аграрните и други университети, звената на ССА, организациите на производители, различни неправителствени организации и други също осъществяват обучения и предоставят многообразни консултации на земеделските производители. Освен това, с подобна основна или съпътстваща (като част от маркетингова и производствена стратегия) дейност са ангажирани и многочислени организации и лица от частния сектор – снабдители на семена, химикали, техника и технологии, преработватели на земеделска продукция, специализирани фирми за обучение, консултации и иновации, както и самите фермери помежду си. По този начин земеделските производители получават тези услуги срещу заплащане, безплатно в „пакет“ с основната търговска дейност на снабдители и/или купувачи, или я споделят, и/или търгуват помежду си. За бързо развиващия се и обширен частен сектор на обучение и консултации обаче няма систематизирана отчетна, статистическа или друга информация.

Изводи и заключения

Системата за обучение и съвети в селското стопанство включва разнообразни участници, за чиято многообразна дейност и взаимоотношения липсва обобщена информация. В резултат на предприетите мерки делът на преминалите пълно селскостопанско обучение мениджъри нараства след присъединяването на страната към ЕС, но въпреки това почти 93% от всички мениджъри на земеделски стопанства са единствено с практически опит и без никакво земеделско обучение. Степента на участие в селските райони остава слаба и постоянно намалява, като по часове за формално и неформално образование и обучение в селските райони България е след най-изоставащите в ЕС.

След присъединяването на страната ни към ЕС броят на предоставените консултации от

НССЗ се удвоява, като последните години са консултирани 17% от всички регистрирани земеделски производители и всеки десети фермер в страната. Броят на консултираните лица значително намалява, което е резултат както от подобряващото се квалификационно ниво на земеделските стопани, така и от развитието на алтернативни форми за предоставяне на консултантски услуги. Наред с развитието на потребностите на земеделските производители се развива и тематиката на предоставените консултации, като консултациите, свързани с възможностите за подпомагане на стопанствата с мерките от ПРСР заемат преобладаваща част.

НССЗ ежегодно провежда стотици мероприятия от различен вид, свързани с трансфер и разпространение на знания и иновации, като значителна част от тях са организирани съвместно с научни институти на ССА, аграрни и други университети, научно-приложни и други организации, както и индивидуални експерти или екипи. Броят на проведените мероприятия, общият брой на участниците в тях и средният брой участници на едно мероприятие е с тенденция към намаляване. Въвеждат се и нови форми за разпространяване на информация между земеделските стопани чрез консултации „на място“ във фермата, изнесени приемни, „фермерски кръгове“ и др.

Литература

- Министерство на земеделието, храните и горите. (2019). Аграрни доклади.
- Национален статистически институт. (2019): разнообразни данни. https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=12&lang=bg
- Национална служба за съвети в земеделието. (2019). Годишни отчети за дейността на НССЗ и друга официална информация.
- Последваща оценка на ПРСР 2007–2013 г. Заключителен доклад, МЗХ, 2018 г.
- Селскостопанска академия. (2019). Годишни отчети и друга официална информация.
- DG AGRI. (2019). Various data.
- ENRD. (2019). The European Network for Rural Development. https://enrd.ec.europa.eu/home-page_en
- Eurostat. (2019). <https://ec.europa.eu/eurostat/data/browse-statistics-by-theme>